

«Opp alle jordens bundne treller, ...» Arbeiderbevegelsen i Nord-Norge

Hallvard Tjelmeland

Det er gode grunnar til å reisa spørsmålet om kva posisjon forskinga på arbeidarrørsla i Nord-Norge har hatt blant historikarane i Tromsø. Det var i Nord-Norge det parlamentariske gjennombrøtet for norsk arbeidarrørsla kom, då dei fire første stortingsrepresentantane vart valt i 1903 – tre frå landdistrikta i Troms og ein frå bykretsane Bodø, Narvik og Tromsø. Det kom nye representantar nordfrå også ved det påfølgjande valet, då Finnmark kom inn med to representantar. I mellomkrigstida kom også gjennombrøtet for arbeidarrørsla i by og land i Nordland, og frå då og heilt opp mot våre dagar har Nord-Norge vore ein bastion for arbeidarrørsla – med over 60 prosent samla oppslutning frå 1945 og fram til 1970-talet, og mellom 50 og 60 prosent også i tiåra etter dette, klart over resten av landet. Det har også vore nokre interessante særtrekk ved arbeidarrørsla i nord. Som vist av Nils Henrik Fuglestad, som i ei årrekke var tilsett ved distriktshøgskolen i Bodø, i ein artikkel i «Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens historie» i 1984 var det to sosialistiske rørsler i nord, ei basert på den industrielle delen av landsdelen, og ei basert på den nordnorske hushaldsøkonomien, fiskarbondesosialismen. Det særskilte i nord var den store oppslutninga arbeidarrørsla har hatt på landsbygda.

Så det var nok av grunnar til at arbeidarrørsla skulle bli eit sentralt tema då historiefaget etablerte seg som universitetsfag i Tromsø for 50 år sidan. Det var faglege grunnar, som nemnd, men også parolen om landsdelsrelevans – som var sjølve grunnlaget for universitetsetableringa og som gjennomsyra heile Institutt for samfunnsvitskap, der Historieseksjonen – som ein av tre seksjonar – heldt til. Når arbeidarrørsla faktisk var ei slik mektig kraft i landsdelen, var det jo opplagt at landsdelsrelevanskravet i seg sjølv tilsa at historikarane måtte gi høg prioritet til dette feltet. Men her svikta det kapitalt, i følgje Rune Blix Hagen, leiaren av Arbeiderbevegelsens arkiv i Nord-Norge, som gjekk hardt ut i eit ein dobbel «Gløtt-artikkel» i dei nordnorske avisene i oktober 1981. Det var ikkje bare dei nordnorske bygdebokforfattarane som var prega av eit borgarleg grunnsyn og neglisjerte industrialiseringa og arbeidarrørsla, men det stod heller ikkje så mykje betre til i dei høgare utdanningsinstitusjonane i landsdelen. Det var lite forskning å spora, og på undervisningssida var det ingenting, hevda han. Kritikken kan nok karakteriserast som flengande.

Han fekk motbør frå to hald: Tidlegare stortingsrepresentant for SV, Ottar Brox og dessutan to av historikarane ved vårt institutt, Einar-Arne Drivenes og Knut Einar Eriksen. Brox hadde nok sikkert sin eigen far, Arthur Brox, i tankane når han forsvarte den nordnorske lokalhistoriske tradisjonen, men han tok også utgangspunkt i den særeigne karakteren til den nordnorske arbeidarrørsla, at den i mykje mindre grad enn elles i landet sprang ut av industrialisering og arbeidarklasse i trong forstand. Men dette var jo litt av Hagen sitt poeng, at synet på arbeidarrørsla ikkje var knytt til moderniseringa av landsdelen og framveksten av ein industriarbeidarklasse. Her hadde han nok også i tankane ein eldre strid på Institutt for samfunnsvitenskap (ISV), nemleg spørsmålet om oppretting av ei gruppe for studiet av industrisamfunnet, i konkurranse med Brox si eiga gruppe som var lokalsamfunns- og primærnæringsdominert. Tilsvaret frå Drivenes og Eriksen var prega av å balansera mellom Brox og Hagen, ved å gi medhald i at den lokalhistoriske tradisjonen til dels har hatt eit konservativt utgangspunkt og i at det er mange kvite flekkar når det gjeld ulike sider ved arbeidarrørslas historie. Det var såleis legitimt at fagrørsla i landsdelen etterlyser meir arbeidarrørslahistorie, men – som det heiter avslutningsvis – «fra universitetets side har vi så smått kommet i gang».

Og kva var så på gong? Først kan det jo nemnast at historikarmiljøet på ISV ikkje var aleine om å husa profesjonelle historikarar. Ved museet heldt Håvard Dahl Bratrein til, og han tok hovudfag i historie ved Universitetet i Oslo i 1970 på ei avhandling om presten Alfred Eriksen og hans rolle i «det store gjennombrøtet» i 1903. Som konservator på museet gjekk hans interessefelt rett nok i andre retningar, men han har også i seinare arbeid gått inn på dette temaet, ikkje minst i arbeidet med bygdebøkene for Karlsøy.

Viktigare for vårt tema er det at Knut Einar Eriksen vart tilsett i 1975. Hans hovudfagsoppgåve frå 1969 og som kom ut i bokform tre år seinare, handla om Arbeidarpartiet sin veg fram mot vedtaket om tilslutning til Atlanterhavspakta i 1949. Det er jo eit nasjonalt tema, men her var det også ein analyse av den nordnorske arbeidarpressa og nordnorske arbeidarpartipolitikarar si rolle i dette. Tre år seinare fekk Einar-Arne Drivenes fast stilling på 1800-talets historie, men han kom snart til å dreia mot nordnorsk arbeidarklassehistorie. Det kan også nemnast at hovudfagsstudentane Narve Fulsås og Per Arnold Dyrkoren, truleg etter initiativ av Drivenes og Eriksen omkring 1980 vart tilsett som vitskapelege assistentar for å laga ein bearbeidd valstatistikk for Nord-Norge frå 1909 knytt opp til analysar av folketellingane, som var motivert av å leggja grunnlag for studiar i arbeidarrørslas historie, det første arbeidet i Tromsø som eg har kome over som bruker datateknologi i analysar av 1900-talets politiske og sosiale historie.

Tyngdepunktet i Knut Einar Eriksen si forskning dreia mot nordnorsk historie, men i utgangspunktet ikkje på tema innanfor den nordnorske arbeidarrørsla, men tryggingpolitikk og minoritetshistorie – saman med Einar Niemi som vart fylkeskonservator etter eit gjesteopphald på Historieseksjonen midt på 1970-talet. Dette munna som kjend ut i boka «Den finske fare» i 1981. Det er jo eit tema for andre foredrag på dette seminaret, men det kan nemnast at sjølv om dette ikkje var direkte knytt til arbeidarrørslas historie var det likevel ein indirekte samanheng, fordi det nå, i kjølvatnet av Altakampen var stor interesse for Arbeidarpartiets minoritetspolitikk. Eit uttrykk for dette er den artikkelen Henry Minde skreiv i 1980 med tittelen «Samebevegelsen, samiske rettigheter og Arbeiderpartiet».

Engasjementet for å stimulera interessa for nordnorsk arbeidarørshistorie kom også frå hovudfagsstudentane og personar som nyleg hadde avslutta sine hovudfagsstudium, gjennom Historisk Klubb. I 1979 arrangerte Historisk klubb eit seminar om «Industrialisering og arbeiderbevegelsens oppkomst i Nord-Norge» i det legendariske gruvesamfunnet Sulitjelma. Her var det ei rekke foredrag med tema frå nordnorsk arbeidarrørslé, blant anna av den mest kjende formidlaren på dette området, Dag Skogheim, men viktigast og mest konsekvensrikt var Edgeir Benum sitt grunnleggjande foredrag om «Industrialisering i Nord-Norge ca. 1875 – ca. 1920», trykka i Ottar 1980. Det handla ikkje direkte om arbeidarrørsla, men så definitivt om det som skapte grunnlag for framvekst av fagrørslé og arbeidarradikalisme. Og det løfta fram moderniseringskrefter i landsdelen.

Det vart Einar-Arne Drivenes som skulle driva eit slikt moderniseringsperspektiv vidare i studiet av arbeidarrørslé- og arbeidarklassehistorie. Det var forholdet mellom industrisektoren og fiskarbondøkonomien som kom under lupa i boka «Fiskarbondé og gruveslusk» i 1984. Han viste her korleis fiskarbondøkonomien vart integrert i gruveindustrien i dei områda han såg på og at det var ein del av årsaka til at kløyvinga mellom by og land, mellom industriarbeid og primærnæringsarbeid vart svakare enn elles i landet – at det som har vore kalla den rural-industrielle barrieren var lågare i nord. Denne boka representerte også eit gjennombrøt for bruken av EDB i sosialhistoriske analysar i nord, i nært samarbeid med det nystarta «Registreringsentralen for historiske data». Dette perspektivet vart føregripe året før i ei anna viktig bok frå historiemiljøet i Tromsø på 1980-talet, nemleg «Stein og jord» av Henry Minde. Her blir eit tilsvarande hushaldsøkonomisk perspektiv, kombinert med ein analyse av den spesielle organisasjonsforma i skiferdrifta, brukt til å forklara den særeigne radikalismen blant skiferarbeidarane i Alta, som i stor grad slutta opp om kommunistpartiet før og like etter krigen.

Desse historiske studiane, som viste samanhengen mellom arbeidarrørslas utvikling i nord og moderniseringskreftene i landet, skapte samstundes eit aldri så lite skisma i høve til delar av det samfunnsvitskaplege miljøet ved UiT. Drivenes sjølv hadde bakgrunn frå Populistiske arbeidsgrupper, men nå hadde han fått nok av det tilbakeskodande perspektivet i lokalsamfunnsforskninga i Tromsø. Det kom for første gong til uttrykk i ein artikkel til festskriftet til Ottar Brox i samband med 50-årsjubileet hans i 1982, der han polemiserte mot Brox si overdriving av fiskarbondøkonomiens styrke i den nordnorske etterkrigsøkonomien og neglisjeringa av korleis industrialiseringa også slo inn her. Dette med å sjå framveksten av arbeidarrørsla som resultat både av modernisering i primær- og i sekundærnæringa og av ein særleg samanheng mellom sektorane, har lege til grunn for svært mykje av det som er gjort på arbeidarrørslahistoria i Nord-Norge. Dei ulike tilnærmingane har gjort at synet på den dominerande krafta i den politiske delen av arbeidarrørsla, Arbeidarpartiet, kom til å arta seg ulike blant historikarane og samfunnsvitarane. I det moderniseringsperspektivet historikarane har operert med, har Arbeidarpartiet i langt større grad vore sett på ei rørsle som har bygd ein koalisjon av sprikande interesser, på basis av sosiale kompromiss – som også vist av historikarane ved Fiskerihøgskolen, Pål Christensen og Bjørn-Petter Finstad, begge med si utdanning frå Historieseksjonen.

Perspektiv av denne typen har Drivenes og meg sjølv formidla gjennom fleire syntetiserande arbeid om nordnorsk arbeidarrørsla, blant anna i ein artikkel i boka «Spenningenes land» frå 1997. Det er to andre særtrekk ved forskning på nordnorsk arbeidarrørsla eg også vil nemna før eg går vidare på kandidatproduksjon og oppdragshistorie sprunge ut av vårt institutt. Det gjeld forholdet til religion og region.

Det særeigne ved arbeidarrørslas forhold til religion, først og fremst læstadianismen, har vore løfta fram i fleire arbeid. Læstadianismen har vist seg i Nord-Norge, i motsetning til i Nord-Sverige og Nord-Finland, å ikkje stilla seg mot den sosialistiske rørsla, Arbeidarpartiet. Dette skil læstadianismen frå dei lågkyrkjelege kreftene på Vestlandet. Indremisjonen vart her ein del av dei motkulturane som partiet Venstre støtta seg på.

Det andre særtrekket gjeld forholdet mellom sosialisme og regionalism. Og her må eg skyta inn at når eg har snakka om eit skisma mellom historikarane og samfunnsvitarane på 1980-talet, gjeld det ikkje spørsmålet om forholdet til teori. Snarare handla det om andre teoriar enn dei samfunnsvitarane brukte – og når det gjeld forskinga på nordnorsk regionalisme var særleg statsvitararen frå Narvik, Stein Rokkan, ei inspirasjonskjelde. Pioneren på dette feltet er Einar Niemi, som i fleire artiklar på 1990-talet både viste bakgrunnen for skapinga av Nord-

Norge som region og etablerte ein kronologi som viser at den nordnorske regionalismen først var eit borgarleg elitefenomen, men som i mellomkrigstida også slo inn i arbeidarrørsla. Seinare la også eg meg på denne europeiske trenden i å løfta fram regionnivået, og mine funn er særleg knytt til korleis den nordnorske arbeidarrørsla, særleg etter krigen, vart ei rørsle i spenninga mellom det regionale og nasjonale, seinast uttrykt i ein artikkel med den talande tittelen «Klasse eller region. Spenninga mellom sosialisme og regionalisme i nordnorsk arbeidarrørsla» i festskrift til Knut Kjeldstadli i 2018. Denne tråden har også Ketil Zachariassen spunne vidare på.

Like viktig som, ja viktigare, for studiet av nordnorsk arbeidarrørsla – i den utvida forståinga eg her legg til grunn som omfattande både rørsla og den sosiale basisen ho har kvilt på, er det som har vore gjort av våre kandidatar og det som er gjort i ulike typar oppdragsarbeid. Først til kandidatane, og her skal eg våga meg ut på med kvantifisering. Eg må i den samanhegen minna om at instituttet dekkar heile perioden frå bysants til i dag, og her har eg tatt med oppgåver bare frå 1900-talet. Det er skrive i alt 284 hovudfagsoppgåver fram til 2017, 168 av dei har 1900-talet som tema, og av dei igjen 47 med arbeidarrørslhistorie, 38 frå Nord-Norge. Det er snakk om tema som arbeidaridrett i Salten, kommunistane sin posisjon i fagrørsla i Tromsø og rekruttering til Bjørkaasen gruber i Ballangen. Dei to siste er skrivne av Oddvar Svendsen og Steinar Aas, som begge disputerte på bymonografiar om Narvik – der arbeidarrørsla hadde ein framstående plass.

Frå denne massen av hovudfagsstudentar er det også nokre som har gått vidare på relevante doktorgradsarbeid. Det er snakk om i alt 52 doktorgradsavhandlingar fram til 2022. Av desse kan om lag 10 reknast med i den kategorien eg har lagt til grunn. Den første av desse er Bjørg Evjen. Ho skreiv ei hovudfagsoppgåve i 1987 om arbeidarkvinner i gruvesamfunnet Sulitjelma, der ho sjølv hadde sine røtter trygt planta inn i gruvearbeidarmiljøet. I 1996 kom doktorgradsavhandlinga «Longyearbyen 1916-1975: Fra arktisk arbeidsplass til etablert industrisamfunn», med ei dobbel forankring i gruvearbeidarsamfunnet og det framveksande polare feltet, seinare gitt ut som bok med tittelen «Kull, karer og kvinnfolk». Evjen var såleis ein pioner i å innarbeida eit kjønnspektiv på studiet av industriarbeidarklassen. Åsa Elstad doktorerte i 2002 på ei avhandling om fiskarbondesamfunnet i Bø og Vesterålen i perioden 1870 til 1970, og Bjørn-Petter Finstad følgde i 2005 opp med ei avhandling om Finotro frå planlegging til avvikling. Fiskeripolitikken var i kjernen av Arbeidarpartiet sin moderniseringspolitikk for Nord-Norge, og Finotro – åtte filetindustribedrifter som vart reist i dei nedbrente områda illustrerer dette godt: Fryseriteknologi med ein desentralisert struktur som også ivaretok kystflåten. Nemnast må også Ketil Zachariassen si avhandling om dei samiske

nasjonale strategane frå 2012. To av dei samiske nasjonale strategane var Isak Saba og Per Fokstad, begge sentrale arbeidspartipolitikarar.

Det arbeidet som har vore gjort på arbeidarrørslas historie med utgangspunkt i historikarmiljøet i Tromsø, er ikkje uttømt utan å nemna oppdragsforskinga. Arbeidarrørsla har vore breitt behandla i alle dei bymonografiane som er skriva her. Det er jo tema for ein eigen sesjon, men eg vil i denne samanhengen særskilt nemna Randi Rønning Balsvik si Vardø-historie frå 1989 i denne samanhengen. Ho viser her den særeigne radikalismen i Aust-Finnmark som hella i kommunistisk retning. Denne særleg sterke oppslutninga om NKP i Aust-Finnmark er også eit tema i boka om partisanbygda Kiberg, som kom ut i 2007 med Einar Niemi som redaktør. At NKP fekk heile 20 prosent oppslutning i Finnmark i 1945 var ikkje så oppsiktsvekkande ved akkurat dette valet, men at partiet gjekk fram frå 17 prosent til 18,6 mellom 1949 og 1953, då partiet elles fekk halvert si oppslutning, seier noko om den politiske kulturen her, med bakgrunn i pomorhandel og erfaringar frå andre verdskrig.⁵⁰ Eg vil også nemna boka «Flammende budbringer», som Pål Christensen og eg skreiv til avisa Nordlys sitt hundreårsjubileum. Nordlys var svært viktig i å skapa fellesskapsidentitetar i den koalisjonen som utgjorde arbeidarrørsla og i organisering og mobilisering.

Kva er så svaret på Rune Blix Hagen si utfordring frå 1981? Når vi tar omsyn til det forholdet at historia i Nord-Norge er meir enn 1900-talets historie, som går klart fram av dette seminaret, kan ikkje konklusjonen vera anna enn at arbeidarrørsla i Nord-Norge og dei sosiale formasjonane ho byggjer på, har blitt breitt dekkja i forkinga, eit engasjement som byrja både blant dei tilsette og studentane på Historieseksjonen lenge før Hagen skapte denne debatten i dei nordnorske avisene hausten 1981. Interessefeltet har utvida seg, men vi drukna aldri heilt i den kulturelle vendinga. Og som sagt, nordnorsk historie er meir enn 1900-talets historie. Det er også 1800-talets historie, mellomalderens historie og tidleg nytids historie. Vårt institutt har ansvar for heile denne heilskapen. Rune Hagen sjølv hamna jo som kjend i tidleg nytid med hekseprosessane i nord som spesialfelt. Og det var jo flott og også i tråd med kravet om landsdelsrelevans!

⁵⁰ Dette momentet med ein med særeigen politisk kultur i Finnmark, særleg i grenseregionen aust i fylket, diskuterer eg elles i artikkelen «The Impact of the October Revolution on the North Norwegian Labor Movement», i Kari Aga Myklebost, Jens Petter Nielsen and Andrei Rogatchevski (eds.): *The Russian Revolutions of 1917. The Northern Impact and Beyond*, Academic Studies Press, Boston 2020.